

КОНСЕНСУС ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ ЯК ОДИН ІЗ ПРИНЦИПІВ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ

Н.А.Дубовик

*кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальних технологій
Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій,*

Т.М.Мартинко

*студентка III курсу факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

У статті аналізується досвід досліджень трансформації тоталітарних держав у напрямі розвитку демократії. Виокремлюються головні принципи, покладені в основу моделей реалізації цих процесів, а саме демократичного елітизму і плюралізму еліт.

Ключові слова: консенсус, комунікативна теорія, політична еліта, демократичний елітизм, плюралізм еліт.

Комунікативність й досягнення консенсусу краще самоізолюваності й диктату – це один із ідейно-політичних принципів сучасного політичного і навіть глобалізаційного процесу.

Зближення поглядів і підходів є характерним для сучасної людини й так чи інакше це проявляється в суспільній практиці. Перехід до демократичного устрою відзначився становленням політичної культури, ідейним плюралізмом, відкритим суспільством тощо. Вперше в історії абсолютна більшість людей поступово приходить до єдиного розуміння основних принципів життєустрою.

Вивчення досвіду зарубіжних країн, класиків філософської та політичної думки, а саме К.Апеля, Р.Даля, В.Кульмана, Ю.Хабермаса, В.Хьосле, Й.Шумпетера та інших – складають теоретичну базу для власних наукових досліджень процесу комунікації і спроб формування комунікативної політичної еліти в Україні. Подалі спробуємо розглянути феномен комунікативного дискурсу, як необхідного елементу становлення стабільного політичного суспільства.

Консенсус як важлива умова комунікативного дискурсу можливий лише на основі визнання меритократичного принципу оновлення владного істеблішменту, ідеології протистояння цінностям масової культури та забезпечення активної участі якомога більшої кількості громадян у суспільному житті.

Одна з проблем перехідного суспільства – це проблема знаходження шляхів створення ефективної демократичної політичної системи. Досвід досліджень трансформації тоталітарних держав у напрямку розвитку демократії виокремлює головні принципи, які покладаються в основу моделей реалізації цих процесів.

Перша модель бере за основу демократичний елітизм Й.Шумпетера, з його пріоритетом конкурентної виборчої боротьби як основою демократії; другою є плюралістична модель “поліархії” Р.Даля, в межах котрої головними вимірами політичного режиму є “участь” та “суперництво”. Головним критерієм демократії, за цією схемою, є набір громадянських і політичних прав і свобод.

Обидві моделі створюють певні методологічні принципи при створенні засобів визначення показників рівня розвиненості демократії. Тут існує проблема використання цих теоретичних розробок. Наприклад, вісім індикаторів прав і свобод, які сформулював Р.Даль дуже складно підлягають верифікації у сучасних умовах. Електоральний тест на вільні і справедливі вибори виглядає недосконалим, за умов наявного потенціалу адміністративного ресурсу та нерівних умов ведення передвиборної агітації.

Бажання зарубіжних дослідників наставити на вірний шлях країни пострадянського простору виявляються певною мірою нетолерантними. В останні часи поглибилась загальноєвропейська криза в сфері політичної діяльності. Екологічні катаклізми, панування засобів технічного виробництва над життєвим світом людини створюють ауру колонізації людського духу, утворюють перепони активізації свідомості та появу автономної особистості здатної впливати на політичне життя країни.

Постає проблема співвідношення розвитку культурного простору в певну універсальну єдність задля усунення загаль-

нолюдського катаклізму. На відміну від російської традиції авторитарного консенсусу, зарубіжна культура схильється до подальшого удосконалення ліберального дискурсу в напрямку досягнення комунікативно-раціонального консенсусу.

В його основі міститься процес моделювання, дискурсивного погодження сторін під час прийняття політичних рішень. Проголошується необхідність визначення певних універсальних цінностей діяльності політичних еліт, які стануть умовою збереження консенсусу інтересів різних соціальних угруповань.

Саме з цих умов, політичні еліти повинні відігравати провідну роль, спрямовувати суспільство на досягнення універсального ідеалу. Для з'ясування проблеми становлення комунікативного консенсусу розглянемо деякі ідеї теоретика комунікативної дії Ю.Хабермаса.

В межах комунікативної теорії, відзначимо особливу роль дослідження мовних виразів, які змістовно наповнюють комунікативний дискурс політичних еліт. При взаємодії політиків ці мовні вирази та їх позамовні прояви завжди пов'язані між собою. В політичному дискурсі необхідно звернути увагу лише на мовні висловлювання (вчинки та стан учасників дискурсу не є його складовими частинами).

Ю.Хабермас розглядає дві основні форми комунікації. В межах першої, яка має назву "комунікативна дія" відбувається некритичне застосування значень та сенсів з метою обміну інформацією. Другою виступає дискурс, який означає претензії на значення і відповідного жодного обміну інформацією не містить в собі.

Німецький філософ стверджує, що в дискурсі політичні еліти зможуть відновити консенсус, шляхом обопільних обґрунтувань. Такий консенсус досягається на основі аргументації та доведення необхідності прийняття певного політичного рішення.

Комунікативна дія в дискурсі відбувається згідно з прийнятими нормативними правилами. Умовою цієї політичної комунікації виступає консенсус, який стосується не тільки запропонованого змісту висловлювань, але й думок, намірів, інтерсуб'єктивно значимих взаємно очікуваних вчинків, норм.

Політичні еліти, які приймають вимоги такої комунікативної дії повинні допускати висловлювання, виходячи з наступних принципів:

1. Повідомляти і розуміти прагматичний сенс міжособових відносин;
2. Повідомляти і розуміти значення, сенс об'єктивованому у реченні змісту висловлювань;
3. Не заперечувати претензії на значущість думок, що перебувають у процесі комунікації;

4. Визнавати претензії на значущість кожної норми дії, що виникають в залежності від обставин.

На думку Ю.Хабермаса, лише в дискурсі конкуруючі політичні еліти з'ясують, що саме перешкоджає їх взаємодії. Кожне політичне твердження чи доведення перетворюється на інтерпретацію, тобто відбувається пошук обґрунтування. Претензії кожної політичної еліти на істину диференціюють консенсус на три різновиди: справжній, істинний та помилковий.

Для з'ясування різниці між цими видами консенсусу слід з'ясувати сенс претензій на значущість норм. Кожен учасник політичного дискурсу повинен використовувати метод ідеалізації при комунікативній дії, тобто вважати що опонент має підстави для тих чи інших дій та вчинків.

Усі учасники політичної комунікації повинні мати єдність стосовно універсальних правил дискурсу щоб мати підстави уникати порушення умов досягнення консенсусу та відхилень при прийнятті політичних рішень в бік ігнорування опонентів.

Ю.Хабермас вважає доцільним відмовитись від панування ідеологій в процесі комунікативної дії. Ідеології здатні легітимувати обмежені норми у якості ціннісних, проте жодне обґрунтування неможливо верифікувати. Свобода дискурсу опиняється під загрозою. Недоліком теорії комунікативної дії є складність реалізації її положень на практиці, особливо враховуючи цинізм та вкорінені авторитарні традиції вітчизняної політики.

Ю.Хабермас простежує декілька етапів становлення істинного дискурсу. На першому етапі відбувається розмежування лібералізму і радикальної демократії. Починаючи з часів французької революції точиться дискусія навколо проблеми сумісності, рівності та свободи, єдності та плюралізму, прав більшості та прав меншин. Жан Жак Руссо розвиває ідею Канта про автономію народної волі. В такий спосіб відбувається зміщення акценту з пріоритету окремої особистості до пріоритету народу як універсальної цінності.

Якщо ліберали звертали увагу на принциповість розподілу влади на незалежні складові, то Кант розвиває цю ідею наступним чином: "Законодавча влада може належати тільки об'єднаній волі народу... будь-яке право повинно походити від неї... тільки узгоджена і об'єднана воля всіх в тому сенсі, що кожен по відношенню до всіх і всі по відношенню до кожного приймають ті ж самі рішення, тільки загальним чином об'єднана воля народу може бути законодавчою" [2].

Розвиток даної ідеї призводить до народження соціалістичної доктрини, яка підіймає питання соціальної нерівності та ущемлення прав більшості владної меншини. Системне управління в комуністичному суспільстві повинно було утворити підґрунтя для свободи всіх громадян, про те досвід СРСР продемонстрував, що егалітаризм неможливий в умовах складної організаційної системи суспільства.

Еліта завжди буде існувати і досягнути повного народовладдя не вдасться. Криза раціональності та соціалістичної парадигми викликала до життя переосмислення взаємовідносин політичної еліти та мас.

Одним з наслідком таких спроб постала теорія комунікативної дії Ю.Хабермаса. Вона передбачає переведення відповідальності за оточуючу політичну реальність на всіх зрілих особистостей, основою комунікації між якими повинен стати консенсус, досягнутий в межах раціональної аргументації. Ю.Хабермас заперечує досягнення згоди на будь-якому ідеологічному ґрунті. Консенсус досягнутий на рівні певної ідеологічної доктрини може бути охарактеризований як хибний консенсус.

Сенс політичної істини полягає не в тому, щоб консенсус взагалі був досягнутий, а у досягненні аргументованого і загально визнаного всіма учасниками дискурсу єдиного політичного рішення. На думку К.Апеля, все досягається методикою переходу від стратегічної (результативної) до комунікативної раціональності.

Відомий дослідник комунікативної філософії А.Єрмоленко стверджує: "Лише консенсуально-комунікативна раціональність передбачає правила чи норми, як метанорми, які є апіорними по відношенню до стратегічної раціональності, яка ґрунтується на розрахунках інтересів індивідів" [1, 32].

На основі комунікативної дії виникають етичні засади дискурсу між політичними елітами. Прибічник комунікативної етики В.Кульман формулює наступні імперативи, які мають бути покладені в основу політичного дискурсу:

- учасники політичного дискурсу повинні жорстко дотримуватись раціональної аргументації;
- у разі бажання вирішити проблему, політичні еліти покликані досягати розумного консенсусу, основними ознаками якого є істина, відсутність сумнівів;
- незважаючи на зіткнення політичних інтересів потрібно прагнути до їх узгодження;
- власною діяльністю потрібно наблизити реалізацію ідеального комунікативного політичного співтовариства.

Такими є основні засади механізму досягнення консенсусу між політичними елітами згідно з принципами комунікативної теорії.

Звичайно, імперативи політичної комунікативної етики досить часто підлягають жорсткій критиці. Німецький філософ і політичний мислитель В.Хьосле заперечує можливість вирішення проблем політичної комунікації, шляхом поєднання трансценденталізму з інтерсуб'єктивністю. Можливо безмежно довго висувати основи консенсусу, які практично неможливо здійснити в наслідок заперечення одним з учасників політичного дискурсу наявного обґрунтування.

Найбільш серйозним критиком принципів комунікативної теорії є неоконсерватори. Вони виступають за утвердження традиції як головного інструменту збереження в суспільстві політичних норм та цінностей. Їх непотрібно раціонально обґрунтовувати, вони мають історично доведену універсальну цінність. Г.Люббе зазначає: "Традиції... забезпечують орієнтацію індивідів і спрямовують їх погляди та дії" [1]. Якщо комунікативна парадигма в обґрунтуванні політичного дискурсу виходить з ідеального суспільства майбутнього, то регулятивною ідеєю неоконсерваторів є минуле.

Швидкоплинність соціально-політичних процесів сприяє втраті впевненості у правильності будь-яких політичних дій, демонструє нездатність своєчасної переробки інноваційної політичної інформації. Неоконсерватори не вірять в можливість панування моральних принципів політичної комунікації. Відбувається звинувачення представників комунікативної етики у духовному обґрунтуванні політичного тероризму, який виникає з бажання мислити категоріями універсальних цінностей (справедливість, свобода, рівність) і намаганні негайного їх втілення у суспільному житті.

Неоконсерватори, на противагу комунікативній теорії, висувують плюралістичну етику, під якою розуміється конкретність форм прояву традиції, яка залежить від її вкоріненості в певному політичному просторі. Для реалізації будь-якого соціального проекту потрібно враховувати пануючий у суспільстві етос – наповненість буття значимими для соціуму формами відношень та принципів. Комунікативну етику не вдасться нав'язати поза складеними історично традиціями політичного дискурсу між елітами.

Навіть на рівні окремої особистості існує протиріччя різних соціальних регулятивів, тому лише плюралізм може врятувати від

диктату певної обмеженої доктрини. Неоконсерватори звертаються до праць Ф. Ніцше та концепції політеїзму цінностей М. Вебера як основи заперечення єдиного регулятивного принципу.

Головним центром політичного плюралізму неоконсерваторів є страх – відповідальність за наслідки політичної діяльності для країни та людства. Кожне політичне рішення повинне проходити призму перевірки, його корисності для майбутнього.

Політичні еліти за основу консенсусу приймають не абстрактні положення ідеального комунікативного майбутнього, а історично сформовані у суспільстві традиції, які перевірені часом і не нашкодять. Небезпека протистояння зберігається. У разі неприйняття наявних норм, бажання прискорити розвиток політичної системи, може поставити політичну силу поза “законами” даного політичного простору. Знову ж таки – страх покликаний зробити переоцінку цінностей, привести їх у відповідність до цілей суспільного розвитку.

Позиція неоконсерваторів підтримується багатьма традиційно налаштованими політичними елітами. Така система поглядів не може протистояти вирішенню назрілих соціальних конфліктів, обґрунтувати доцільність існуючої політичної системи. К. Апель пише: “Людські інститути, як такі, повинні походити з розумної бесіди, і якщо це не так, то метаінститут комунікації є нормативною умовою критики і розумного виправдання інститутів” [3, 42]. Принаймні теорія комунікативної дії намагається порушити стан тенденцій, які послаблюють демократію. Робиться спроба виворити основи політики, що відповідає вимогам сучасних політичних систем.

В Україні втілення принципів політичного дискурсу наштовхнувся на проблему засилля доцивілізованих традицій авторитарного минулого, що посилювалось впливом кримінальних чинників формування політичної комунікації на початку здобуття державної незалежності. Підтверджує дану тезу думка В. Вовка та А. Клепікова: “Саме тому мова газет, стереотипи та кліше, що стали ходовими у так званий перехідний період, являють собою найбільш виразні артикуляції неструктурованого (негромадянського) посткомуністичного суспільства з його дивними агломераціями” [3, 67].

Привертає до себе увагу стихія латентної агресії та захоплення метафорами у політичних текстах. Агресія вказує саме на пріоритет примусу та залякування, цієї спадщини тоталітарної держави, тим часом як метафоризм вказує на безвідповідальність та “недискурсивність” громадянського діалогу. Метафора зачіпає механізми підсвідомого, що діє в екстралінгвістичному просторі та викликає

афекти, які підмінюють собою нормальну дискурсивну практику” [6, 68].

Монологічна політична культура породжує практику використання у політичній діяльності “подвійної моралі” та ускладнює діалог між політичними елітами. До сих пір у владних інституціях провідним чинником вдалого вирішення політичних питань є не характер аргументації та досягнення прозорого для суспільства консенсусу, а мистецтво кулуарних домовленостей та зговорів.

Дослідження головних ідей провідних сучасних течій аналізу політичних еліт доводить їх особливу цінність при пошуках моделей зміцнення демократичних основ кризових суспільств, які щойно позбулись авторитарної спадщини попереднього політичного режиму.

Й. Шумпетер – один із перших дослідників демократії, хто зрозумів цінність об’єднання її принципів з принципами елітизму. Внаслідок виникає концепція демократичного елітизму, яка стверджує вагомості виборності представницьких органів влади. Забезпечення конкуренції, прагнення до пропорційного представлення всіх соціальних груп при владі забезпечить стабільність демократичного правління.

В межах концепцій плюралізму еліт відбувається розгляд тих чинників, які гальмують розвиток демократії, послаблюють її ефективність. Арндт Лейпгарт пропонує концепцію соціальної згоди, яка максимально враховує інтереси меншин, створює толерантний простір політичного співробітництва. На жаль, його концепція дещо нагадує ідеальну систему, важку для реалізації.

Інший представник плюралістичного підходу Р. Даль наголошує на необхідних соціально-психологічних передумовах створення багатьох центрів влади, ролі опозиції як стабілізуючого чинника політичної системи. Концепція рівноваги сильних децентралізованих еліт забезпечує розвиток демократичних тенденцій суспільства.

Досить цікавий підхід демонструє Д. Растоу. Він вважає політичний конфлікт важливим чинником утворення справжнього процедурного консенсусу, який ґрунтується на існуючій у суспільстві національній єдності.

Критика плюралізму теж має певний сенс, особливо враховуючи посилення тенденції відриву представників політичної еліти від пересічних членів суспільства, про що наголошує К. Леш.

У вітчизняній політиці варто використати зазначені ідеї при розробці цілісної концепції елітотворення, яка враховує національну

особливості менталітету українського народу і використовує меритократичний спосіб оновлення владного істеблішменту, уникаючи його стагнації.

Обов'язково варто врахувати пропозиції встановлення політичного дискурсу на основі консенсусу, що відбивається у працях німецького дослідника Ю.Хабермаса. Культура толерантного і відповідального політичного мовлення сприяє прискоренню створення і утвердження політичної системи, яка підтримує найвищі, якісні зразки демократичного правління еліт, з узгодженням інтересів всіх соціальних груп.

Дослідження головних ідей представників демократичних концепцій політичних еліт демонструє необхідність та корисність адаптації цих моделей до вітчизняних умов, що надасть змогу створити відповідальну політичну еліту, яка зміцнює основи державності.

Світовий комунікативний процес постав як один з інтенсивніших напрямків розвитку. Перші

кроки на його шляху потребують більш якісного рівня керованості суспільним процесом. Майбутнє будуватиметься на принципово новому інструментарії новітньої доби, тому будова відбувається згідно з новими умовами сучасної політики та на основі трансформації минулих систем та структур. В минулому, суспільство складалося з елітарних соціо-професійних груп. Це були політики, міжнародні чиновники, дипломати, представники інших професій, орієнтовані на зовнішній світ.

Сучасний процес елітоутворення затягує усі верстви населення, розкріпачує особистість. У сучасному світі рекрутизація політичної еліти передбачає глибоку трансформацію всієї системи політичного управління, з урахуванням досвіду розвитку комунікативної взаємодії політичних еліт.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ермоленко А.Н.* Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая практическая философия). – К.: Наукова Думка, 1994. – С.32-58.
2. *Кант Е.* Избранные сочинения: В 6 тт. – М.: Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 2. – С. 234.
3. *Політологія Посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств* / Під ред. В.Полохало. – К.: Політична думка, 1995. – С. 42-90.
4. *Речевая коммуникация в политике* / Под ред. Л.В.Минаевой. – М.: Наука, 2007. – 245 с.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2009 р.

